

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ОСОБИСТОСТІ»

Марія Федорова

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Анотація:

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз поняття «моральні цінності» у філософії, соціології, етиці, психології. Наведено основні характеристики, зміст і структуру моральних цінностей. Проаналізовано зв'язок понять «моральна цінність» і «якість особистості». Серед основних законів становлення й реалізації моральних цінностей виділено закони відношення нашарування й відношення фундування, ціннісного синтезу й комплементарності, сили й висоти цінностей. Доведено, що основними механізмами формування цінностей є зараження, наслідування, ідентифікація, навіювання, віра, переконання за зниженого рівня критичності з боку суб'єкта. Провідним засобом трансляції цінностей визнано спілкування, що ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відношеннях.

Ключові слова:

цінності; моральні цінності; якість особистості; закони становлення цінностей; механізми розвитку цінностей.

Аннотация:

Федорова Мария. Теоретико-методологический анализ понятия «нравственные ценности личности».

В статье с теоретико-методологических позиций проанализировано понятие «нравственные ценности» в философии, социологии, этике, психологии. Приведены основные характеристики, содержание и структура нравственных ценностей. Проанализирована связь понятий «нравственная ценность» и «качество личности». Среди основных законов становления и реализации нравственных ценностей выделены законы отношения наслоения и отношения фундирования, ценностного синтеза и комплементарности, силы и высоты ценностей. Доказано, что основными механизмами формирования ценностей является заражение, подражание, идентификация, внушение, вера, убеждение при пониженном уровне критичности со стороны субъекта. Ведущим средством трансляции ценностей признано общение, основанное на субъект-субъектных отношениях.

Ключевые слова:

ценности; нравственные ценности; качество личности; законы становления ценностей; механизмы развития ценностей.

Resume:

Fedorova Maria. Theoretical and methodological analysis of the concept of "moral values of personality".

This article deals with theoretical and methodological analysis of the concept of "moral values" in philosophy, sociology, ethics, and psychology. The author highlights the main features, content and structure of moral values. The author analyzes the relations between concepts "moral values" and "quality of a personality". Among the main laws of formation and realization of moral values, laws of layup, law of value synthesis, law of complementarity, law of strength and height of values are singled out. The article proves that the basic mechanisms of values' formation is infection, imitation, identification, suggestion, belief, convictions at a reduced level of criticality to the subject. It is proved that the leading way of transmission of values is communication that is based on the subject- subject foundation.

Key words:

values; moral values; quality of personality; law of personality formation; mechanisms of personality development.

Постановка проблеми. Проблема виховання духовності, моральних цінностей особистості завжди привертала увагу науковців і педагогів-практиків. Особливо посилюється інтерес до проблем морального виховання молодого покоління в кризові періоди суспільного розвитку, коли окремі цінності втрачають актуальність, а ї змінюють нові світоглядні орієнтири та цінності. Розробка ефективних технологій виховання моральних цінностей потребує насамперед теоретичного аналізу самого поняття «моральні цінності» для з'ясування їх визначальних особливостей, обґрунтування закономірностей становлення й психолого-педагогічних умов виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цінностей є міждисциплінарною: її розробляють у філософії (М. Бердяєв, О. Дробницький, М. Каган, І. Кант, Р. Лотце, С. Франк та ін.), етиці (Р. Апрусян, М. Гартман, А. Гусейнов, О. Золотухіна-Аболіна та ін.), соціології (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс та ін.), психології та педагогіці (І. Бех, Б. Братусь, Л. Виготський, А. Кір'якова, Д. Леонт'єв, М. Рокич та ін.). Проте сьогодні ще недостатньо досліджень, у яких було б здійснено цілісний аналіз феномена «моральні цінності особистості».

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування основних характеристик, законів функціонування моральних цінностей, закономірностей і механізмів їх становлення на основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. У філософії, етиці, соціології та психології «цінність» використовується як поняття, за допомогою якого характеризується соціально-історичне, культурне значення (смісл) певних об'єктів, явищ дійсності для людини, групи людей, суспільства. Цінності є продуктом культури, вони змінюються залежно від культури певного суспільства. У науковій літературі виділяють 3 основні форми існування цінностей: ідеали, вироблені суспільною свідомістю; витвори матеріальної та духовної культури й вчинки людей, у яких втілюються ідеали; особистісні цінності, які формуються внаслідок інтеріоризації цінностей суспільства й відображають зв'язок між культурою суспільства і культурою окремої особистості [7, с. 4]. Найвищими вважаються духовні цінності, що охоплюють цінності пізнавальні, моральні, естетичні, релігійні, критеріями яких є істина, добро, краса.

Моральні цінності – це цінності індивідуального суб'єкта, що характеризують його свідомість і самосвідомість (М. Каган). Сферою дії моральних цінностей є взаємини між людьми, у процесі яких долається відчуженість індивіда й забезпечується реалізація його найважливішої потреби – потреби в єдності, що розуміється як цілісність розумового й душевного життя, як єднання з природою, суспільством, залучення до істини та абсолютного ідеалу (Р. Апресян).

Моральні цінності об'єднуються в поняття «добро», ґрунтуються на обов'язковому утвердженні цінності людини, ідеї служіння людині (М. Бердяєв). Визначальною характеристикою моральних цінностей є те, що вони забезпечують єдність суспільства й виявляються в поведінці, спрямованій на іншу людину; вони передбачають відмову від егоцентричної орієнтації життя, що виявляється не лише в меті, а й засобах її досягнення. У зв'язку з цим В. Соловйов зауважував, що моральність людини виявляється в моральному діянні, заснованому на єдиному принципі – принципі повинності (необхідності); відповідно моральне добро – це спосіб досягнення блага, що може дійсно задовольнити людину.

Аналіз філософської літератури дав можливість визначити й інші характеристики моральних цінностей: загальнозначущість і необхідність (повинність); відсутність інституціонального статусу, тобто в суспільстві немає осіб, корпорацій, які можуть виступати від імені моралі (А. Гусейнов); містяться в суспільній та індивідуальній свідомості; задовольняють духовні потреби людей (О. Родіонов). М. Гартман підкреслював, що в структурі особистості моральні цінності виявляються як ціннісні якості, що характеризують не окремі поведінкові прояви, а особистість загалом; моральні цінності опосередковано є ще й цінностями благ, тобто співвідносяться з суб'єктом (наприклад, вірність одного – благо для іншого); вони виявляються в поведінці й зовнішній їх вияв заснований на внутрішній спрямованості цього акту [4, с. 192–197]. Що ж до отожднення понять «моральна цінність» і «якість особистості», то І. Бех зауважує, що цінність є складником певної якості, цінності характеризуються більшою силою переживання та стійкості порівняно з якістю, частіше реалізуються у вчинках [2, с. 6].

Цінності суспільства відображаються в нормах і правилах поведінки. М. Шелер, М. Гартман, обґрунтовуючи критерії висоти моральних цінностей, умовно поділяли їх на 2 групи: цінності, що охоплюють негативні вимоги (справедливість з її «заборонами», самовладання як самообмеження, скромність,

дистанція) і цінності, що демонструють позитивні вимоги (вірність, віра, мудрість, хоробрість). Саме цінностям другої групи надаються переваги висоти. Відповідно до них, Р. Апресян умовно виділив 2 групи імперативів (вимог до поведінки): вимоги, сутність яких закладена у вислові «не нашкодь», що є обов'язковими для дотримання; вимоги ж турботливості, милосердної любові є майже факультативними. Отже, реалізація зазначених імперативів потребує наявності цінностей, що забезпечують спрямованість поведінки на солідарність, єдність з іншими, сприяння їхньому благу (моральним цінностям) [1, с. 6].

Сформованість моральності й моральних цінностей є запорукою дотримання людиною золотого правила моралі, сформульованого І. Кантом, яке актуальне й сьогодні: людина має чинити «згідно з максимою, яка водночас може мати й силу загального закону. Кожна максима, яка непридатна для цього, суперечить моралі» [6, с. 133]. Р. Апресян у лекції «Золоте правило моралі. Генезис» вказує на основні вимоги до поведінки, зафіксовані в цьому правилі: вимагається ініціативна, суб'єктивна дія (а не реактивна й не репродуктивна); дія не може бути спонтанною, а продуманою, рефлексивною; дія є наперед анонсованою, такою, що стає за приклад; дія може бути односторонньою, не взаємною, але уявляється ніби в ланцюжку взаємності; виходить із власного хотіння (не бажання) як такого, що є усвідомленим і пов'язаним з волею; здійснюється щодо іншої людини, але з проєкцією на себе; долається суб'єктивність індивіда, що гармонізує взаємини; дія є загальнозначущою, актуальною за будь-яких обставин. Отже, формування моральних цінностей пов'язано з розвитком свідомості й самосвідомості особистості, вольових якостей і потреб.

У російській релігійній філософії порушується проблема негативних цінностей, які втілюються в злі. Так, на переконання М. Лоського, зло, на відміну від абсолютного добра, не є первинним і самостійним, воно здійснюється під виглядом добра, з використанням сил добра, але процесом і результатом є заподіяння шкоди іншим істотам. Злом є гордіня діяча, прагнення посісти виняткове становище у світі, владолубство, заздрість, жорстокість, більша любов до себе, ніж до Бога та інших. Поширення зла пов'язано з 2 основними проблемами, які постають у процесі виховання моральних цінностей: спотворення обсягу й спотворення змісту цінностей. Спотворення обсягу полягає в тому, що моральні обов'язки поширюються лише на певне коло осіб, стосовно ж інших вони скасовуються; спотворення змісту – це вибір лише окремих моральних норм серед єдиного цілого.

Становлення й реалізація моральних цінностей підпорядковуються певним законам, які детально обґрунтовано в «Етиці» М. Гартмана. Сутність законів відношення нашарування й відношення фундування полягає в тому, що формування моральних цінностей як вищих цінностей відбувається на базі нижчих цінностей, які є фундаментом, матерією для них; сформувавшись, моральні цінності стають незалежними від нижчих цінностей. Закони ціннісного синтезу й комплементарності передбачають, що формування різних моральних цінностей здійснюється паралельно, а під час реалізації у вчинках ціннісна поведінка однієї особистості має доповнюватися ціннісною поведінкою іншої. Закони сили й висоти цінностей містять твердження про те, що нижчі цінності є більш сильними й мають своєрідну значущість порівняно з вищими, тоді як вищі мають перевагу в смислопокладанні й реалізації сенсу життя [4, с. 529–540]. У процесі використання моральних цінностей у поведінці спостерігаються такі закономірності: людина надає перевагу не вищим, а нижчим цінностям і це є також моральним; додержання нижчих цінностей є обов'язковим, оскільки з їх порушенням не дотримуються й вищі цінності; якщо порушується вища цінність, то цьому недотриманню відповідає менш важке покарання, більш сильній (нижчій) цінності за умов її дотримання відповідає мізерна винагорода (М. Гартман); чим вище оцінюється достоїнство певного вчинку, тим рідше він здійснюється (О. Дробницький). Обґрунтування зазначених законів і закономірностей дає змогу сформулювати закон морального розвитку: формування моральних цінностей буде ефективним, якщо базується на сформованих нижчих цінностях; формуючи моральні цінності необхідно паралельно розширювати зміст і кількість цінностей нижчого порядку.

Оскільки моральні цінності як вищі цінності походять від нижчих (базових) цінностей, для свого становлення вони потребують формування ціннісного фундаменту, до якого належать цінності життя, здоров'я, безпеки, свідомості, цілеспрямованої діяльності, етичної сили, свободи волі. Також моральні цінності фундуються цінностями благ: буття, ситуації, влади, щастя, спілкування, права тощо. Серед основних моральних цінностей виділяють справедливість, людяність, любов до людей, чуйність, щирість, чесність, відповідальність, довіру й віру, вірність тощо.

Механізм формування особистісних цінностей розробив у XIX ст. Р. Лотце. На його переконання, спочатку накопичуються різноманітні враження, на основі яких формуються уявлення, що характеризуються

постійним змістом. Сукупність однорідних уявлень утворює «мислесподання», що визначають погляд особистості та стратегію її поведінки. Різноманітні «мислесподання» викликають у душі почуття задоволення або незадоволення (оскільки душа не розумна, а чуттєва) і активізують бажання, а потім і прагнення душі, що є визначальною ознакою становлення цінностей: «почуття й прагнення є цінними для духовного життя, значення якого зовсім не в тому, щоб у ньому формувалися низки уявлень, ... а саме в тому, щоб пробудити здатність душі відчувати щось у вигляді почуттів і прагнень» [8, с. 223].

В. Соловйов запропонував дещо інший алгоритм формування моральних цінностей. Їх утворення починається з накопичення «чуттєвих сприймань, які пов'язуються розумом у єдине ціле». Цей процес відбувається за такими напрямками: розвиток почуттів, що відрізняються ступенем напруженості; моральної свідомості, яка містить поняття про добро й переконання в необхідності його здійснення; накопичення фактів здійснення добра та способів його досягнення; при цьому «неусвідомлене здійснення добрих вчинків не відповідає людській гідності, отже, не виявляє людського добра». Серед моральних почуттів визначальними є такі: почуття сорому, яке утверджує людину як особистість; почуття жалості, яке полягає у визнанні за іншими права на існування й можливий добробут; почуття благоговіння, яке зводиться «до радісного відчуття, що є сутність набагато краща за нас самих і що наше життя та доля, як і все, що існує, залежить саме від неї», предметом цього відчуття є найвище й найдосконаліше Добро. На думку В. Соловйова, ці почуття утверджують добру природу людини й об'єднуються в совість, яка визначає її діяння [9, с. 17].

У межах власне філософського підходу С. Анісімов, М. Каган пропонують розглядати не саму цінність, а цілісне ціннісне ставлення, яке є суб'єкт-об'єктним і в якому містяться значущість і смисл об'єкта для суб'єкта. «Полюсами» ціннісного ставлення є цінність (значення об'єкта для суб'єкта) і оцінка (емоційно-інтелектуальне виявлення цього значення суб'єктом). Етично оцінюючи поведінку людини, на думку М. Кагана, необхідно оцінювати не вчинок, а імпульси, мотиви, що зумовили його здійснення [5, с. 111]. У структурі моральних цінностей В. Тугарінов виділяє два рівні: базовий рівень формують матеріальні й духовні потреби особистості, інтереси, що визначають засоби задоволення потреб, і цілі, які містять мислений образ цінностей. Вищий рівень утворює система уявлень і знань про цінність або нецінність певних явищ, етична оцінка, практика.

У психології особлива увага приділяється характеристиці особливостей особистісних цінностей (до яких належать і моральні цінності) та шляхів їх формування. У наукових дослідженнях останніх років (О. Асмолов, І. Бех, Б. Братусь, Д. Леонтьєв та ін.) моральні цінності пояснюються через поняття «сенси», «сислові утворення» і, відповідно, привласнюють характеристики сислових утворень, а саме: мають активно дієвий характер; визначаються потребами й мотивами особистості; виникають унаслідок розвитку діяльності суб'єкта й відображають його індивідуалізоване ставлення до світу, до людей і до себе; некодифікованість; не існують ізольовано, а формують систему; практично не залежать від ситуативних факторів; ієрархія особистісних цінностей майже незмінна; переживаються як ідеали, як «об'єктивно бажаний стан речей для всіх» (О. Асмолов, О. Басіна, Б. Братусь, Б. Зейгарник, Д. Леонтьєв, О. Насиновська). Моральні цінності утворюють найвищий рівень у структурі особистості і є вирішальним чинником, що регулює її поведінку. Моделі ціннісних орієнтацій закладаються в дитинстві й у дорослому віці серйозно вже не змінюються.

Інтеріоризація моральних цінностей відбувається завдяки процесам адаптації, соціалізації та індивідуалізації. Механізмами розвитку цих процесів є захисні механізми, ідентифікація, інтерналізація (С. Яницький). Т. Парсонс виділив такі механізми засвоєння моральних цінностей: когнітивні механізми виділення й узагальнення, катектично-оцінні механізми, пов'язані з задоволенням або незадоволенням потреб (гасіння підкріплення, репресії, заміщення), імітація та ідентифікація. У психологічній теорії А. Маслоу становлення вищих цінностей пов'язується з задоволенням потреб нижчих рівнів (фізіологічних потреб, потреб у безпеці, любові, турботі), завдяки чому людина в зрілому віці стає більш незалежною від них, а отже, і більш самостійною, впевненою. Л. Анциферова зауважує, що, крім задоволення базових потреб, необхідно враховувати суспільні відносини, у які включена людина, виховні впливи, функціональні можливості, розвинені здібності й багаті потенції, взаємоузгодження більш складних цілей з можливостями особистості, що зростають.

О. Бодальов визначальним чинником інтеріоризації загальнолюдських цінностей в особистісні вважав ставлення до людини й світу, що її оточує, суб'єктивно значущих людей і спільнот. Механізмами впливу є зараження, наслідування, навіювання, віра, переконання за зниженого рівня критичності з боку суб'єкта. З боку суб'єкта необхідно враховувати ступінь його психологічної

готовності відгукуватися на впливи, за якими стоять певні цінності. Отже, звертається увага на активність обох сторін процесу міжособистісної взаємодії [3, с. 164–165].

У структурі особистісних цінностей І. Бех виділяє когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти. Оволодіння емоційно-ціннісним компонентом пов'язано з розвитком ставлення особистості до себе та світу людей. Психологічними механізмами формування ставлення є механізми сприймання, мислення, пам'яті, емоційних переживань. Оскільки ці механізми є однаковими для формування ставлення особистості до об'єктів зовнішнього світу й до себе, то наявна така закономірність виховання: чим багатший досвід взаємодії особистості з навколишньою дійсністю, тим оптимальнішою згодом стане діяльність, спрямована на себе. Це положення узгоджується з думкою М. Кагана про те, що утвердженню моральності сприяє багаторазове здійснення самостійного морального вибору, здатність покладатися на себе й відповідати за свої вчинки, що веде до формування потреб, а ціннісним «інструментом» моральної свідомості є совість як внутрішня спонука до моральної дії.

Оволодіння когнітивним компонентом моральної цінності передбачає використання особистістю не лише механізмів свідомості, а й механізмів самосвідомості, завдяки чому забезпечується усвідомлення й переживання суб'єктом зародження духовної якості та емоційно забарвлене усвідомлення себе як носія духовних якостей. І. Бех визначає такі етапи внутрішньої діяльності особистості, що зумовлюють формування цінностей: пізнання власних цінностей і способів їх виявлення в моральних діях завдяки механізму рефлексії; схвалення моральної цінності; самооцінювання особистості, змістом якого є усвідомлена моральна цінність, а результатом – позитивне емоційне ставлення до себе. Необхідно зазначити, що становлення цих компонентів відбувається в єдності, при цьому забезпеченню суб'єктивної значущості когнітивного компонента сприяє базовий вплив емоційно-ціннісного компонента [2, с. 6–8].

Важливим засобом трансляції цінностей є спілкування, зокрема інтимно-особистісне спілкування (Б. Ананьєв, І. Бех, О. Бодальов). Серед психологічних умов гуманізації педагогічного спілкування О. Бодальов визначає такі: суб'єкт-суб'єктна основа спілкування; проникнення міжособистісного спілкування в міжрольове, що забезпечує перехід від імперативно-директивного до демократично-рівноправного стилю спілкування; висока моральність вихователя; використання

діалогічної форми спілкування з вихованцем, що, на відміну від монологічної, сильніше впливає на емоційну сферу, на волю, здійснює динамічні зміни в почуттях, розвиває наполегливість в обстоюванні власної думки, учить відмовлятися від хибних поглядів. Серед педагогічних умов гуманізації спілкування вчений виділяє такі: блокувати позицію споживача, підтримувати позицію творця; створювати ситуації, які спонукали б до виявлення морально-ціннісних якостей; максимально сприяти реалізації виховних можливостей навчальної, трудової, комунікативної діяльності, впливу ЗМІ, друзів як факторів, що коригують зміст і форму ставлення особистості; у процесі виховання коло людей, об'єднаних категорією «ми» має збільшуватись за рахунок зменшення категорії «вони»; накопичення досвіду позитивних вражень від спілкування з іншими людьми; використання колективу як засобу морального виховання особистості [3, с. 183–189].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Моральні цінності – це цінності суб'єкта, їх носієм є особистість, а сферою

реалізації – вчинки людини. Моральні цінності об'єднуються в поняття «добро», забезпечують єдність суспільства й людства загалом і виявляються в поведінці, спрямованій на іншу людину. Становлення й реалізація моральних цінностей підпорядковуються законам відношення нашарування й відношення фондування, ціннісного синтезу й комплементарності, сили й висоти цінностей. Інтеріоризація моральних цінностей відбувається завдяки процесам адаптації, соціалізації та індивідуалізації, а також завдяки ставленню суб'єктивно значущих людей і спільнот. Механізмами розвитку цих процесів є зараження, наслідування, ідентифікація, навіювання, віра, переконання за зниженого рівня критичності з боку суб'єкта. Важливим засобом трансляції цінностей є спілкування, засноване на суб'єкт-суб'єктній основі. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні педагогічних умов, ефективних форм і методів виховання моральних цінностей у різні вікові періоди розвитку особистості.

Список використаних джерел

1. Апресян Р. Г. Понятие общественной морали (опыт концептуализации) / Р. Г. Апресян // Вопросы философии. – 2006. – № 5. – С. 3–17.
2. Бех І. Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості / І. Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наук. праць Ін-ту проблем виховання. – Кн. 1. – К., 2008. – Вип. 12. – С. 5–18.
3. Бодалев А. А. Психология общения / А. А. Бодалев. – М.: Издательство «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
4. Гартман Н. Этика / Николай Гартман. – СПб.: Владимир Даль, 2002. – 708 с.
5. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
6. Кант И. Метафизика нравов / Иммануил Кант // Соч. в 6 т. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4., ч. 2. – 478 с. – (Философское наследие).
7. Кирьякова А. В. Теория ценностей – методологический базис аксиологии образования [Электронный ресурс] / А. В. Кирьякова // Электронное научное издание «Аксиология и инноватика образования». – 2010. – № 1. – С. 2–32. – Режим доступа: <http://www.orenport.ru/axiology/?doc=3>.
8. Лотце Р. Г. Микрокосм. Мысли о естественной и бытовой истории человечества / Рудольф Генрих Лотце; перевод Е. Корша // Соч. в 2 т. – М.: Издание К. Солдатенкова, 1866. – Т. 1. – 509 с.
9. Соловьев В. С. Оправдание добра; Нравственная философия / В. С. Соловьев. – М.: Республика, 1996. – 479 с.

Рецензент: Сегада Н.А. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Федорова Марія Анатоліївна
astashkina@meta.ua

Житомирський державний університет імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, 10008, Україна
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i16.1398>

Матеріал надійшов до редакції 15. 02. 2016 р.
Прийнято до друку 18.03.2016 р.

References

1. Apresyan, R. G. (2006). The notion of social morality (Conceptualizing Experience). *Voprosy filosofii*, 5, 3-17. [in Russian]
2. Bekh, I. D. (2008). *The feeling of dignity in the spiritual development of the individual*. In: Theoretical and methodological problems in education of children and youth. Book 1. Issue 12, 5-18. [in Ukrainian]
3. Bodaley, A. A. (1996). *Psychology of communication*. Moscow: Institute of Practical Psychology, Voronezh NPO "MODEK". [in Russian]
4. Hartmann, N. (2002). *Ethics*. Saint Petersburg: Vladimir Dal. [in Russian]
5. Kagan, M. S. (1997). *Philosophical theory of values*. Saint Petersburg: TOO TK "Petropolis". [in Russian]
6. Kant, I. (1965). *Metaphysics of Morality*. Vol. 4. Moscow: "Mysl". [in Russian]
7. Kiriakova, A. V. (2010). The theory of values – Methodological Basis of Axiology Education. In: Electronic scientific journal "Axiology and Innovation of Education", 1. Retrieved from: <http://www.orenport.ru/axiology/?doc=3> [in Russian]
8. Lotze, H. (1866). *Microcosm. Thoughts on natural and domestic history of humankind*. Moscow: Edition K. Soldatenkov. [in Russian]
9. Soloviev, V. (1996). *Justification of good; Moral philosophy*. Moscow: Respublika. [in Russian]